

KA ZĪMIERAS AMBRASAS-SASNAVA

RECENZIJA – KRITIKOS ALFA

Taisydamas kalbos negeroves, J. Balčikonis ne kartą yra palietęs įvairius vertimų trūkumus. Štai, sakysim, recenzuodamas L. Valkūno iš graikų k. verstą knygą¹, gerokai pakedena nemaža leksinių nesklandumų, linksnų ir kitų klaidų². Ne vieną kartą ir pačiam šio straipsnio autoriu i reikėjo raudonuoti ir muistytis ant kėdės tarsi ant žarijų puodo, kai profesorius, jau gulėdamas sunkios ligos patale, pasiėmės mano išverstą knygą, ramiai, įtaigiai ir létai braukydavo žodžius, posakius, sakinius, kurie netiko jo skoniui, kalbos dvasiai ir gimtosios kalbos reikalavimams³. Net skerso žodžio reikliam recenzentui neišdrįsdavau tarti – linguodamas galva, tegalėdavau viskam pritarti. Toks profesoriaus nuolatinis dėmesys ne tik originaliajam, bet ir verstiniam žodžiui paskatino kiek arčiau žvilgterėti į mūsų verstinių knygų recenzijas, kurios šiandien kartais (o kiek verstinių, net ir puikių darbų lieka net ir tokio įvertinimo nesulaukę!) būna vienintelė proga susipažinti su šios rūšies kritiniu žodžiu spaudoje.

Ne taip seniai R. Gamzatovas rašė: „Vertimas – vien tik rankomis, be sielos, be širdies nesukuriamas, reikia nuoširdumo, individualumo“⁴. Tai ką sakyti apie kritikos darbus, o pirmiausia – apie recenziją. Čia reikia dvigubai to atidumo, nuoširdumo ir individualumo. Juk tam tikra prasme šiuo atveju vertinamas ne vieno, bet kelių asmenų – komunikacijos proceso dalyvių – autoriaus, vertėjo, redaktoriaus ir kitų darbas. Tad iš tikrujų: kokia yra toji mūsų verstinių knygų recenzija?

Verstinė literatūra gali būti įvairiai analizuojama ir vertinama. Mokslininkas ar kritikas ją gali tyrinėti literatūriniu ar vien tik kalbiniu, semiotiniu ar struktūriniu požiūriu. Įdomi kritinė analizė galėtų būti net filosofiniu aspektu: ar išlaikyta, tarkime, filosofinė koncepcija⁵. Literatūriniu: ar tiksliai perteikti originalo vaizdai, personažų charakteristikos, visa kūrinio nuotaika, autoriaus individualus stilius, jo pasaulėjauta⁶. Kiekvienas recenzentas gali surasti tokį vertinimo rakursą, ku-

¹ Longas. Dafnis ir Chlojė / Iš graikų k. vertė L. Valkūnas. – V., 1958. – 191 p.

² Balčikonis J. Rinktiniai raštai. – V., 1978, t. 1, p. 331–332.

³ Ypač atidžiai ir rūpestingai J. Balčikonis su pieštuksu pabraukė ir pats balsiai daugelį kalbos „šapų ir lapų“ nurodė Dž. Darelo knygoje „Perkrautas laivas“ (Vertė K. Ambrasas. – V., 1967). Gaila, kad tų taisymų anuomet neužsirašiau ir jo dovanotąją knygą su tais taisymais kažkur nudan-ginau. Dabar jie būtų neįkainojama vertybė ir akivaizdus reiklaus recenzento prisiminimas.

⁴ Гамзатов Р. Высокие звезды. – Литературная газета, 1983, 24 авг.

⁵ Prustas M. Prarasto laiko beieškant. Svano pusėje. – V., 1979.

⁶ Dantė A. Dieviškoji komedija. Skaitykla. – V., 1970.

rie, jo supratimu, vienam ar kitam vertimui aktualiausi. Užtat itin maga žvilgterėti į rašinius tų, kurie kaip tik yra pasirengę tokiam darbui. Recenzijoje „Nuo ištakų ligi nūdienos“⁷ skaitytojas supažindinamas su amerikiečių novelėmis⁸. Čia norėta kuo daugiau, objektyviau akcentuoti atrankos principus, kurių laikėsi rinkinio sudarytoja L. Vanagienė, amerikiečių literatūros platesniame kontekste pažvelgti į išverstųjų novelių idėjinę-teminę paskirtį, išryškinti esminius jų bruožus. Užtat apie vertimo kokybę ar meninę jų vertę visiškai neužsiminta. J. Kunčinas rašo apie T. Četrausko verstą knygą⁹. Iš 186 eilučių tik penkios skirtos vertimui: „Belieka dar pasakyti, kad su nelengvu vertimu gražiai susidorojo vertėjas T. Četrauskas, kuriam teko susidurti tiek su stiliaus įvairove, tiek su diferencijuota leksika, tiek su gausia terminija“. Išties gal ne vienam skaitytojui bus įdomu sužinoti kuriuos ne kuriuos romano autoriaus biografijos faktus, trumpą šio veikalo turini, personažų charakteristikas, idėjinę kūrinio reikšmę. Rasi šios eilutės patenkinks ir tuos skaitytojus, kurių prieš kelis dešimtmečius „Literatūroje ir mene“ rašė: „Nė viena „Pergalėje“ spausdintų recenziją apie naujiasias verstines knygas nepagilindavo, neišplėsdavo tų įspūdžių, kuriuos mes, paprasti skaitytojai, gaudavome betarpiskai iš perskaitytos knygos. Beveik nieko nesužinodavome apie autorių, apie kūrinio vietą tarybinėje literatūroje, apie knygos meninių laimėjimų svorį. Aiškiai matyti, kad nei redakcija, nei recenzentai nesirūpina duoti gilesnio, rimtesnio naujos verstinės knygos nagrinėjimo. Iš tų šaltų, abejingu tonu parašytų recenzijų, iš kurių nepaaiškėja net knygos turinys, matyti, kad rašyti apie verstines knygas žurnalo redakcijoje laiko trečiaeilė pareiga“¹⁰. Kokia linkme nukeliavo šio pobūdžio recenzijos per du tris dešimtmečius? Vertindamas latvių apskrymus¹¹, recenzentas rašo: „kaip su tuo išankstiniu nusiteikimu — ar jis patenkintas ir pateisintas, ar pasijutai jaukiai, išmintingai pavaudžiotas po Latviją su jos mintimis, žmonėmis ir būsenomis, ar buvai kliudytas profesiniu požiūriu?“¹² Beveik trijuose žurnalo puslapiuose šie klausimai ir lūkštenami. Jei puslapio apačioje nebūtų išnašos, leidyklos ir išleidimo metų, būtų galima pagalvoti, kad čia originali knyga, nes autorius net pačio žodžio „vertimas“ nepaminėjo. Čia sugretinami latviški ir lietuviškieji kūriniai, temos ir problemos, pabrėžiamos įdomesnės mintys, paminimi atrankos privalumai ir silpnybės, keliais žodžiais nusakoma į lietuvių literatūrą atėjusio veikalo svarba.

Šiandien lietuvių periodika daugmaž lyg ir diferencijuojant savo veiklos barus: „Naujos knygos“ propaguoja ir reklamuojant mūsų leidyklų produkciją, „Literatūra ir menas“ su „Pergale“ pasižiūri į ją teminiu-idėjiniu-kritiniu požiūriu, verstiniems knygoms gal tik retkarčiais šiokia tokia kalbos „karšykla“ esti „Mūsų kalboje“.

⁷ Plg. Kuosaitė-Jašinskienė E. Nuo ištakų ligi nūdienos. — Pergalė, 1981, Nr. 7, p. 176–178.

⁸ Amerikiečių novelės. — V., 1980, 520 p.

⁹ Kunčinas J. Tarp realybės ir fikcijos. — Pergalė, 1981, Nr. 3, p. 178–179 (Rec.: Andrius A. Vinterspeltas. — V., 1980, 419 p.)

¹⁰ Krasauskas V., Jurevičiūtė J. Rimtą recenziją verstinei knygai. — Literatūra ir menas, 1950, gruod. 10.

¹¹ Žaliosios iliuzijų burės. — V., 1983, 517 p.

¹² Aputis J. Amalas Latvijos pusėje. — Pergalė, 1983, Nr. 8, p. 182–184.

Tačiau nuolatinio kritinio, objektyvaus, pelenyto, dalykinio įvertinimo, atidauš žvilgsnio vertimams nė vienas laikraštis nei žurnalas neskiria. Užtat dabar, perskaitęs kurią nors originaliosios literatūros kritikos knygą, nejučiomis sugretini ją su versti nių knygų recenzija. Analizujant literatūros procesus, originaliųjų veikalų kūrybi nius vingius, atsiranda įdomių prielaidų, prasmingų sugretinimų, nuovokių ir drąsų išvadų, literatūrinio augimo akivaizdžių rodiklių, meninių ieškojimų esmės bruožų, minties abstrakcijos ir apibendrinimų šviežumo, iškinamo sintetiškumo ir analitiško glauustum. Juk kaip tik čia išryškėja recenzento akiračio platumas, savosios nuomonės itaiga, intelektas ir t. t.¹³ Visiškai kitoks požiūris į verstinę knygą: žiupsnelis biografijos faktų, skirsnelis siužeto, gabalėlis personažų charakterių ir kompozicijos analizės, o dar jei pridursime kūrinio vietą literatūros raidoje, idėjinį-meninį turinį ar literatūrinį ryšių sąveikos nuobirų – tai ir visa recenzijos amplitudė. Visa tai, aišku, reikalinga, gal dažnam net įdomu, bet metai iš metų, dešimtmetis iš dešimtmečio to paties nereikėtų kartoti. Tiesą sakant, pasirodo ir savo paskirties bei tikslų vertų recenzijų. Viena iš tokiai – J. Lebedžio žodis apie Donelaičio „Metų“ vertimą į vokiečių kalbą¹⁴. Iš įprastinių tradicinės, standartinės recenzijos rėmų ji išskiria konkretumu ir dalykiškumu. Čia trumpai, bet tiksliai pasakoma kūrinio vertimo istorija, paminimi ir objektyviai įvertinami ankstesnieji „Metų“ vertimai, išdėstomas teorinis vertėjo požiūris į vertimą ir į vertimo principus. „Menišumas ir kūrybišumas, greta tikslumo – svarbiausias Budenzigo siekimas“, – pripažysta recenzentas. Jis aiškiai pabrėžia adekvatumo problemą: nėra praleista nė vienos eilutės, išlaikytas originalo nacionalinis savitumas, autoriaus individualybė, daugelis vaizdingųjų veiksmažodžių, gana tobulai pertektas idėjinis-teminis turinys, ponų charakteristikos, būdingiausios Donelaičio kalbos ypatybės. Neužmiršti ir esminiai trūkumai: neišlaikytas originalo lyrišumas, esama kurių ne kurių prozodinių nesklandumų, hiperbolės ir palyginimų netikslumo, ypač leksinių, semantinių, korektūros ir kitokų klaidų. Tai, suprantama, nėra recenzijos idealas, bet jau tikrai rimtas verstinės knygos įvertinimas, savo verte gretintinas su kita panašia recenzija apie „Fausto“ vertimą¹⁵. Ji prasideda ne lietuviškojo, bet latviškojo Fausto kelionės pradžia. Iškart matyti, kad recenzento užsimota ne šiaip greitomis patenkinti smalsų skaitytoją, o pasižiūrėti į ši kūrinį plačiau: parodyti, kodėl Gétės veikalus mūsų slenkstį peržengė kur kas vėliau nei latvių, rusų, ukrainiečių, "suomių, arménų, gruzinų, serbų ir kitomis kalbomis. Čia apdairiai apžvelgti pirmieji vertimo mėginimai, kritiškos nuomonės, vokiečių poeto kūrinio įtaka lietuvių literatūrai ir autoriams, nurodytos net priežastys, dėl kurių vertėjo A. Churgino didžiuliai kelių dešimtmečių profesionalūs darbai nebūdavo drįstami objektyviai vertinti. Į vertimą V. Kubilius žvelgia problematiškai. Recenzentas nesitenkina vienpusiu vertėjo darbo įver-

¹³ Zalatorius A. Menant Borutos mislę. – Pergalė, 1981, Nr. 4, p. 167–171; Girdžiauskas J. Brandi teorinė mintis. – Pergalė, 1981, Nr. 6, p. 167–171.

¹⁴ Lebedys J. Naujas K. Donelaičio „Metų“ vertimas į vokiečių kalbą. – Pergalė, 1966 Nr. 10, p. 120–129; Lituanistikos baruose. – V., 1972, p. 48–61.

¹⁵ Kubilius V. „Faustas“ keliauja į Lietuvą. – Pergalė, 1980, Nr. 3, p. 133–154; Susitikimas su J. V. Géte. – Kn.: Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas. V., 1983, p. 220–256.

tinimu, o i vertimą pasižiūri visos A. Churgino originaliosios poetinės kūrybos amplitudės, nuotaikos, lyrinio „aš“ išgyvenimų skalės plotme. Tatai vienas vaisingiausiu, bet kartu ir sunkiausiu vertimo analizės metodų, kuriu recenzijose ir net monografijose ne taip dažnai surasime¹⁶. V. Kubilius, atsižvelgdamas į ankstesniuosius A. Churgino vertimus, taikliai ir apdairiai ivertina profesionaliai atliktus darbus: nors jie atliki didžiulės patirties, fenomenalios atminties ir talentingos asmenybės, bet vertėjui ne visur pasisekė išlaikyti individualią personažų mąstyseną, perteikti veikėjų psichologiją, intelektualinę įtampą, kai kur pernelyg pabréžtas Mefistofelio grubumas, o Margaritos švelnumą „sudrebina“ trankus žodis. Recenzento nuomone, iš kanoniškų krantų išeina net pagrindiniai filosofinio kūrinio leitmotyvai, – lietuviškajame „Fauste“ nebéra šnekamosios vokiečių kalbos gaivališkumo, drąsos, paprastumo. Vertime ženklus klasicizmo poetikos ir moderniosios Europos lyrikos mąstysenos antspaudas.

Gretindama dviejų didelių poetinių asmenybių – Adomo Mickevičiaus ir V. Mykolaičio-Putino – kūrybą, savitai, lakių ir kartu ižvalgiai yra parašiusi recenziją I. Kostkevičiūtė¹⁷. Jautrios sielos ir guvaus proto recenzentė sugebėjo viename savaitraščio puslapyje pateikti dviejų poetinių asmenybių kūrybinės sąveikos lydinį vertimo aspektu. Čia netrūksta ir pavyzdžių, ir adekvatumo problemos svarstymo, ir konkrečios analizės, kaip Putinui yra pasisekė išversti Mickevičiaus kūrinius. Turbūt nedaug kas gali taip subtiliai, literatūriškai, jautriai ir kartu dalykiškai atsargiai analizuoti, vertinti didžiulių talentų kūrybą.

Gal ne kiekvienam pasiseks taip rašyti, kaip J. Lebedys, V. Kubilius ar I. Kostkevičiūtė. Tik visų pirma reikėtų prisiminti, jog lotynų k. žodis *recensio* – ivertinimas, peržiūrėjimas, patikrinimas. Taigi recenzijoje derėtų labiausiai rūpintis ne lėkštū konstatavimu, komentarais, bet ivertinimu, kritiškumu. Šio žanro kritinius darbus vertėtų gerokai išairinti. Nesilaikyti per tiekos metų nusistovėjusių ir pergalingai žingsniuojančių per savaitraščių ir žurnalų puslapius įkyrių, trafaretinių posakiių, nekritinių kriterijų. Kaip siūlo čekų profesorius ir mūsų literatūros i čekų kalbą vertėjas E. Parolekas, būtų pravartu atsižvelgti, ar vertėjas yra išsiaiškinęs „kokiu esetiniu ir etiniu modeliuotos tikrovės vertinimų randame autoriaus kūrinyje. Ką jis myli ir ko nekenčia, ką aukština kaip groži ir ką estetiškai diskredituoja, o kam yra abejingas. Kartais pats autorius komentuoja ir atvirai kalba apie savo požiūri, bet dažniausiai jis tai daro netiesiogiai, užuominomis“¹⁸. Vieni šią modeliuotą tikrovę vadina kūrinio raktu, kiti – nuotaika, treti – kūrinio dvasia. Iš esmės, kaip nurodo minėtas čekų mokslinkas, norint pajusti ir išsiaiškinti autoriaus požiūri į tikrovę, nebūtina rūpestingai studijuoti nei rankraščių, nei memuarų, nei laiškų ar kitokios rašytojo, poeto archyvinės medžiagos. Šių signalų galima rasti pačiame kūrinyje: išairūs epitetai, derinamieji ir nederinamieji pažyminiai, pasikartojantys leitmotyvai, daugel kitų detalių, vidinių emocinių, moralinių ir estetinių vertinamųjų signalų

¹⁶ Егиазарян А. Поэт и перевод. – Ереван, 1979.

¹⁷ Kostkevičiūtė I. Putinas ir Adomas Mickevičius. – Literatūra ir menas, 1969 rugpj. 23.(Rec.) Mykolaitis-Putinas V. Raštai. – V., 1968, t. 9.

¹⁸ Parolekas E. Pasaulio meninio modelio evokacija vertime (Apie tai, kas iš tikruju verčiamą). – Pergalė, 1981, Nr. 24, p. 148–157.

rodo, kaip autorius vertino aplinką, personažus, ivykius ir kitą savo kūrinyje aprašomą tikrovę. J. Lebedžio recenzijoje kaip tik ir randame tokį vertinimą: „Budenzigas atkuria iki smulkiausių niuansų liaudišką poemos pasaulėžiūrą, žmonių, aplinkos bei gamtos traktavimą. Kas smerkiama bei niekinama ir kas aukštinama originale, atitinkamai smerkiama ir aukštinama vertime, stengiantis išlaikyti tą patį saiką, laipsnį, atspalvį“¹⁹.

Jei kuriam nors vertėjui reikėtų išversti į vokiečių, anglų, ispanų ar kitą kalbą V. Jasukaitytės apysaką „Baladė apie stovinčiąją ant tilto“²⁰, vertėtų gerokai išskaityti ir pajusti jos mėgstamus pasikartojančius leitmotyvus: „Esu laiminga. Esu laiminga, esu laiminga ir dar kartą galiu pakartoti: esu laiminga“. Taigi šie pasikartojimai liudija, kad rašytoja, išsiveržusi iš kasdienybės, piešia tikrovę romantiškai, kažkokiais abstrakčiais protrūkiais. Jos pasaulio supratimas – nekasdieniškas, tarsi atitrūkės nuo nuobodybės, buitiškumo. Štai čia ir būtų specifinis uždavinys vertėjui, o kritikui – visraktis recenzijai.

Kad nereikėtų apibrėžti, kokia šiandien turėtų būti verstinės knygos recenzija, darsyk reikėtų prisiminti V. Krasausko ir V. Jurevičiūtės žodžius: „Reikia rimtos recenzijos apie verstinę knygą, kuri atskleistų ir idėjinį knygos turinį, ir veikalo reikšmę, ir jo minties savybes. Reikia recenzijos, parašytos uždegančiu stiliumi, gryna kalba, reikia meniškos recenzijos“. Čia derėtų pritarti A. Merkytei, kuri, norėdama parodyti, kaip nereikėtų recenzuoti knygą, buvo priversta net apie vieną recenziją²¹ parašyti visą straipsnį – antirecenziją²². Čia iškeliamas vienas isidėmėtinės dalykas: „Recenzija – tai turbūt ne tik erudicijos demonstravimas, išradinges citatos ir tolydžio primenamas traduktologijos mokslas, bet ir rintas požiūris į originalo bei vertimo tekstus, konkreti jų analizė ir nuoširdus siekimas kelti bendrą mūsų vertimų lygi“.

Taigi norint, kad mūsų vertėjų darbai būtų tinkamai, dalykiškai įvertinti, būtų pravartu redakcijoms rūpestingai ne tik atrinkti, bet ir mokyti, auklėti recenzentus, skelbti recenzijų konkursus, spaudoje platesniu mastu organizuoti diskusiją, speciaлиomis anketomis sociologiskai ištirti: kokios recenzijos reikalingiausios, kokios labiausiai skaitomos ir šios dienos poreikiams aktualiausios.

РЕЦЕНЗИЯ — АЛЬФА КРИТИКИ

Резюме

В данной статье делается попытка оценить состояние рецензий переводных книг. На основании изучения статей Ю. Лебедиса, В. Кубилюса, И. Косткявичюте и других выдвигаются требования и к другим статьям, помещаемым в периодике, которые не отличаются разнообразностью, научностью. В статье предлагается основательно улучшить качество публикуемых рецензий, организовать конкурс на лучшую рецензию по переводу, в социологическом аспекте исследовать актуальность рецензий и другие вопросы.

¹⁹ Lebedys J. Naujas K. Donelaičio „Metų“ vertimas į vokiečių kalbą. – Kn.: Lituanistikos baruose, p. 50–51.

²⁰ Jasukaitytė V. Baladė apie stovinčiąją ant tilto. – Pergalė, 1981, Nr. 6, p. 12–57.

²¹ Petruskas V. Prusto pusėje. – Pergalė, 1981, Nr. 4, p. 126–142.

²² Merkytė A. Kelias į Prusto pusę. – Pergalė, 1981, Nr. 10, p. 150–160.